Wacław JARMOŁOWICZ
Barbara KALINOWSKA

PRACA I PŁACA KOBIET W POLSKIEJ LITERATURZE POWOJENNEJ – ROZWÓJ BADAŃ I POGLĄDÓW

Wprowadzenie

Zagadnienia pozycji kobiet na rynku pracy były tematem rozważań naukowo-badawczych wielu autorów w polskiej literaturze powojennej. Przedmiotem badań była zwłaszcza kwestia pracy zawodowej w różnych aspektach takich, jak: aktywizacja zawodowa, przyczyny bierności zawodowej, charakterystyka pracujących oraz poszukujących pracy kobiet i poziom ich wynagrodzeń.

Przekształcenia społeczno-gospodarcze w Polsce, które nastąpiły po 1989 roku, istotnie wpłynęły na sytuację na rynku pracy. Odejście od realizacji zasady pełnego zatrudnienia i jednocześnie nadmierna w stosunku do popytu – podaż zasobów pracy postawiła w gorszej sytuacji niektóre grupy pracowników i potencjalnych kandydatów do pracy, wśród których znalazły się kobiety[1].

Stąd też okres powojenny podzielono na dwa podokresy. Pierwszy z nich to lata 1945-1989, w którym mieliśmy do czynienia z ustrojem gospodarki centralnie zarządzanej. Drugi to okres po 1989 roku, kiedy to rozpoczęła się w Polsce transformacja ustrojowa z gospodarki centralnie zarządzanej w rynkową.

1. Praca zawodowa kobiet w świetle badań ekonomicznych w latach 1945-1989

Jednym z pierwszych[2] powojennych opracowań i przy tym niezwykle szeroko ujmujących przedstawiane zagadnienie, była publikacja J. Waluk z 1965 ro-

[1] Por.: *Kobiety i mężczyźni na rynku pracy. Rzeczywistość lat 1990-1999*, red. B. Balcerzak-Paradowska, IPiSS, Warszawa 2001, s. 15 (Wprowadzenie).

[2] Wcześniej jeszcze ukazała się pozycja: J. Piotrowski, *Praca zawodowa kobiety a rodzina, Książka i Wiedza*, Warszawa 1963. Jednak z powodu braku dostępności tej książki nie

ku, zatytułowana: *Płaca i praca kobiet w Polsce*. Autorka rozpatrywała w niej wskazaną w tytule problematykę, zastanawiając się jednocześnie nad przyczynami niższych płac kobiet niż mężczyzn.

Wśród powodów przeciętnie niższych wynagrodzeń kobiet niż płac mężczyzn w latach sześćdziesiątych J. Waluk wymienia strukturę zatrudnienia, a także ogólnie niższy poziom i inny kierunek kwalifikacji[3]. Zdaniem tej autorki, relacje płacowe ukształtowane w polskiej gospodarce powojennej oparte były na tradycyjnych relacjach, ustalonych jeszcze w okresie międzywojennym[4]. Niezwykle istotne jest to, że autorka ta dostrzega także niejednolitość grupy społecznej, jaką są kobiety. Dla jednych kobiet kwestie domowe i rodzinne są najważniejsze, dla innych natomiast stanowią „dopust boży", a najważniejsza jest dla nich praca[5]. J. Waluk zauważa, że „problem rzeczywistego równouprawnienia kobiet, mimo konstytucyjnej gwarancji równości praw – pozostaje wciąż jeszcze nierozwiązany"[6].

S. Dzięcielska-Machnikowska i J. Kulpińska, zajmując się problematyką awansu kobiet, zwracały z kolei uwagę na konflikt sfery zawodowej i rodzinnej jako najtrudniejszy dla nich do pokonania, a także na kłopotliwe stereotypy[7]. Twierdzenia o mniejszym zainteresowaniu sprawami pracy zawodowej, o braku nawyków kierowania u kobiet czy o pewnej ich „inności" psychicznej są – też zdaniem tych autorek – prawdziwe, jednak odnoszą się często do pewnych tylko grup kobiet, a przenoszone i uogólniane sprzyjają petryfikacji dawnych tradycji[8].

W 1966 roku ukazał się także ważki zbiór opracowań pod redakcją M. Sokołowskiej zatytułowany: *Kobieta współczesna. Z badań socjologów, lekarzy, ekonomistów, pedagogów i psychologów*, w którym zamieszczono referaty związane z problematyką pracy kobiet w Polsce. Zaprezentowano tu prace badawcze przedstawicieli różnych nauk i specjalności, między innymi takich autorów, jak J. Piotrowski, M. Sokołowska i K. Wrochno, J. Waluk[9] czy A. Kurzynowski. Poniżej przedstawiono najistotniejsze – zdaniem autorów tego artykułu – spostrzeżenia i wnioski, dotyczące sytuacji kobiet.

---

będzie ona tu bliżej omówiona. Poglądy J. Piotrowskiego zaprezentowano w dalszej części na podstawie innej jego publikacji.

[3] Ibidem, s. 83 i 166-167.

[4] Ibidem, s. 172.

[5] Ibidem, s. 176.

[6] Ibidem, s. 179.

[7] Ibidem, s. 133.

[8] S. Dzięcielska-Machnikowska, J. Kulpińska, *Awans kobiety*, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1966, s. 132.

[9] Wyniki analiz oraz poglądy J. Waluk na temat pracy i płacy kobiet zostały zaprezentowane już wcześniej.

J. Piotrowski uważał, że pozycja zawodowa kobiet w latach sześćdziesiątych XX wieku nie dorównywała pozycji zawodowej mężczyzn[10]. Obniżenie wskaźnika czynnych zawodowo kobiet było uwarunkowane w znacznym stopniu ich obowiązkami macierzyńskimi[11]. W okresie tym przeciętna płaca kobiet wynosiła 66% średniej płacy mężczyzn[12]. Różnice te J. Piotrowski tłumaczy tym, że kobiety i mężczyźni nie wykonują na ogół takiej samej pracy. Dostrzega również niewielki postęp w zakresie równej pozycji i równości stanowisk zawodowych pomiędzy płciami. Wyniki badania GUS z 1958 roku wykazały, że na kierowniczych stanowiskach jest niewiele kobiet, przy czym mają one znacznie dłuższy staż pracy kierowniczej niż przeciętnie mężczyźni, co pozwala przypuszczać, że ostatnio stanowiska kierownicze osiąga niewiele kobiet i że na ogół posiadane stanowiska kobiety zdobyły w początkach lat pięćdziesiątych XX wieku, kiedy to rozwijano specjalną akcję powoływania kobiet na stanowiska kierownicze"[13].

Na podstawie wyników swych badań J. Piotrowski stwierdza, że „znaczna większość kobiet, bo aż blisko 70%, wraca do swej pracy po urlopie macierzyńskim"[14]. Kobiety, które nie miały kwalifikacji zawodowych i które w zasadzie pracowały tylko dla zarobku, były najsłabiej związane z zatrudnieniem i najczęściej przerywały swoją pracę. Najbardziej natomiast związane z zawodem były panie wykształcone, które uzyskiwały wyższe zarobki. One najczęściej kontynuowały pracę po urodzeniu dziecka[15].

M. Sokołowska i K. Wrochno zwracają uwagę na inny jeszcze, a równie istotny fakt. Przy ogólnie niezbyt wysokim poziomie wykształcenia pracowników w Polsce więcej kobiet niż mężczyzn miało wykształcenie średnie lub wyższe (łącznie)[16].

Rozważając przyczyny niższych zarobków kobiet niż mężczyzn, autorki te wskazują na dość istotny fakt, że kobiety są często zaszeregowane do niższych – w porównaniu z mężczyznami na równorzędnych stanowiskach – grup uposażeniowych lub do tej samej grupy, lecz z nieco niższą stawką[17]. Podkreślają także,

[10] J. Piotrowski, *Szczególne zagadnienia pracy zawodowej kobiet poza domem*, w: *Kobieta współczesna. Z badań socjologów, lekarzy, ekonomistów, pedagogów i psychologów*, red. M. Sokołowska, Książka i Wiedza, Warszawa 1966, s. 21.

[11] Ibidem, s. 19. W latach powojennych wzorzec aktywności zawodowej można było uznać za zgodny z koncepcją „krzywej M" i dodatkowo z bardzo wyraźną tendencją do porzucania pracy w miarę starzenia się. Por.: J. Piotrowski, op. cit., s. 22-23.

[12] Ibidem, s. 21.

[13] J. Piotrowski, op.cit., s. 24.

[14] Ibidem, s. 29.

[15] Ibidem, s. 29.

[16] M. Sokołowska, K. Wrochno, *Pozycja społeczna kobiet w świetle statystyki*, w: Kobieta współczesna, s. 58.

[17] Ibidem, s. 67.

że w Polsce należałoby przełamać tradycyjne nawyki myślenia („mężczyzna musi więcej zarabiać", „kobieta zarabia na szpilki")[18]. Uważają, że „kobiety potrzebne są »na szczycie« nie dlatego, że są równe mężczyznom, ale dlatego, że się od nich różnią, dlatego że są inne"[19].

A. Kurzynowski z kolei badał związek pomiędzy zawodem a zatrudnieniem młodych matek[20]. Według niego, zawód i rodzaj pracy są „czynnikami, które przesądzają w pewnej mierze o stabilizacji mężatek w zatrudnieniu po urodzeniu dziecka. Stabilizacja ta jest tym silniejsza, im zawód posiadany przez kobietę jest bardziej konkretny i podbudowany odpowiednimi kwalifikacjami oraz cieszący się popularnością wśród kobiet i charakteryzujący się dogodniejszymi warunkami pracy"[21].

W 1967 roku A. Kurzynowski szerzej przedstawił tematykę aktywności zawodowej matek w publikacji *Ciągłość pracy a macierzyństwo*. Autor ten zaprezentował w niej wyniki badania przeprowadzonego na początku lat sześćdziesiątych XX wieku na dużej ogólnopolskiej próbie pracujących kobiet. Wyniki te potwierdziły, że ponad 70% pracownic zamężnych kontynuowało pracę zawodową po urodzeniu dziecka[22]. Autor ten – podobnie jak J. Piotrowski – dostrzegł również wzrost ogólnego poziomu wykształcenia pracujących kobiet[23] oraz wyraźną zależność między poziomem wykształcenia kobiet a wskaźnikiem aktywności zawodowej[24]. Już wtedy można było zauważyć, że wyższemu poziomowi wykształcenia kobiet towarzyszył większy odsetek czynnych zawodowo.

Rozważania A. Preiss-Zajdowy zaprezentowane w książce *Zawód a praca kobiet*, potwierdziły wcześniejsze spostrzeżenia J. Waluk, że „konstytucyjna gwarancja jednakowego wynagradzania kobiet i mężczyzn, w myśl zasady równej płacy za równą pracę, automatycznie tego problemu nie załatwia"[25]. Autorka ta dostrzega więc między innymi istnienie zjawisk, wskazujących na pewną utajoną formę dyskryminacji, nie określając bliżej źródeł tego zjawiska. Podkreśla ona także znaczenie konfliktu pomiędzy pracą zawodową a wypełnianiem obowiązków rodzinnych[26].

---

[18] Ibidem, s. 68.

[19] Ibidem, s. 76.

[20] A. Kurzynowski, *Zawód a ciągłość zatrudnienia młodych matek*, w: *Kobieta współczesna*, s. 290-312.

[21] Ibidem, s. 311.

[22] Szerzej na temat próby: A. Kurzynowski, *Ciągłość pracy i macierzyństwo*, PWE, Warszawa 1967, s. 6.

[23] Ibidem, s. 22-23.

[24] Ibidem, s. 25.

[25] A. Preiss-Zajdowa, *Zawód a praca kobiet*, Wydawnictwo Związkowe CRZZ, Warszawa 1967, s. 199.

[26] Ibidem, s. 200.

A. Preiss-Zajdowa widzi zwłaszcza konieczność istotnych zmian kształcenia kobiet dla zapewnienia im rzeczywistego dostępu do nowych dla nich zawodów i funkcji, a także zwraca uwagę na konieczność rozwoju poradnictwa zawodowego, mającego spełniać funkcję preorientacji. Poradnictwo powinno informować młodzież o kierunkach nauki i późniejszych możliwościach pracy[27].

H. Strzemińska natomiast zajmowała się badaniem związku pomiędzy pracą zawodową kobiet a ich budżetem czasu[28]. Autorka ta uważa, że „wymagania stawiane kobiecie jako pracownikowi w zakresie podnoszenia poziomu wiedzy fachowej i ogólnej oraz racjonalnego wypoczynku sprzyjającego wydajnej pracy zawodowej pozostają w całkowitej sprzeczności z obowiązkami, jakie tę kobietę obciążają w jej »drugiej połowie życia«, tj. po pracy zawodowej, względem najbliższej rodziny"[29].

H. Strzemińska na podstawie przeprowadzonych badań i analiz zauważyła, że absencja kobiet – po odliczeniu czasu zwolnień udzielanych z tytułu macierzyństwa i opieki nad dziećmi – okazała się mniejsza od absencji mężczyzn. Dotyczyło to zwłaszcza nieobecności nieusprawiedliwionych i świadczyło jednocześnie o tym, że w przeważającej liczbie przypadków kobiety nie opuszczały pracy bez poważnych, uzasadnionych powodów. Natomiast absencję związaną z obowiązkami macierzyńskimi, prawie równoważyły – po stronie mężczyzn – zwolnienia stosowane z racji odbywania przez nich służby wojskowej. Ponadto prowadzone obserwacje w zakresie wydajności pracy wskazywały na to, że nawet przy wyjątkowo dużym obciążeniu obowiązkami łączącymi się z wykonywaniem zawodu (tj. prowadzeniem domu i wychowywaniem dzieci), kobiety osiągały w pracy bardzo dobre wyniki[30].

M. Przedpelski koncentrował się na strukturze zatrudnienia kobiet w Polsce w latach 1946-1970[31]. Rozważając zatrudnienie kobiet według wykształcenia, stwierdza, że „w latach 1958 i 1968 pracujące kobiety reprezentowały poziom kwalifikacji formalnych wcale nie niższy od poziomu tych kwalifikacji mężczyzn". Szczególnie w grupie pracowników umysłowych przewaga kobiet była wyraźnie widoczna[32]. Analiza według wykształcenia wykazała jednocześnie, że wraz ze spadkiem odsetka zatrudnionych kobiet z nieukończonym podstawowym wzrasta udział pracownic z wykształceniem wyższym i średnim zawodowym[33]. Według tego autora masowa aktywizacja kobiet w latach 1950-1970

[27] Ibidem, s. 202-203.

[28] H. Strzemińska, *Praca zawodowa kobiet a ich budżet czasu*, PWE, Warszawa 1970.

[29] Ibidem, s. 226.

[30] Ibidem, s. 229.

[31] M. Przedpelski, *Struktura zatrudnienia kobiet w Polsce Ludowej*, PWN, Warszawa 1975, s. 32.

[32] Ibidem, s. 150.

[33] Ibidem, s. 236.

wynikała głównie z sytuacji ekonomicznej rodziny, podczas gdy czynniki pozaekonomiczne miały znaczenie dla stosunkowo nielicznej zbiorowości kobiet[34].

Niezwykle interesujące rozważania można znaleźć również w opracowaniu R. Wieruszewskiego z 1975 roku, zatytułowanym: *Równość kobiet i mężczyzn w Polsce Ludowej*[35]. Autor ten przedstawia wieloaspektowe refleksje nad problematyką występowania faktycznej równości kobiet i mężczyzn.

Na podstawie szczegółowo przeprowadzonej analizy ustawodawstwa polskiego, R. Wieruszewski dostrzegał – podobnie jak J. Waluk i A. Preiss-Zajdowa – istnienie określonych niedociągnięć w kwestii regulacji prawnych, dotyczących sytuacji kobiet[36]. Pozycja kobiet rozpatrywana jest też przez niego z punktu widzenia między innymi rozmiaru i struktury zatrudnienia kobiet, rozmiarów popytu na pracę kobiet oraz wysokości płac kobiet[37]. Uważa on, że ogólna sytuacja zawodowa kobiet w latach 1955-1970 przedstawia się niekorzystnie, choćby ze względu na niedostateczny popyt na pracę kobiet[38].

W świetle osiąganych wynagrodzeń za pracę, kobiety także zajmowały niższą pozycję niż mężczyźni. Wytłumaczenia tej sytuacji autor szuka przede wszystkim w strukturze zatrudnienia kobiet, dodając przy tym, że jest ona także wynikiem występowania dyskryminacji płacowej kobiet. Zjawisko takie występuje – zdaniem R. Wieruszewskiego – z powodu nieuzasadnionego przekonania o niższej wydajności pracy kobiet, a także rozbudowanej ochrony prawnej ich pracy oraz o mniejszej ich przydatności na kierowniczych stanowiskach[39]. Uważa on, że kobiety są dyskryminowane przy awansowaniu między innymi z powodu braków w polityce kadrowej[40] i widzi konieczność świadomej polityki kadrowej zarówno na szczeblu lokalnym, jak i centralnym[41].

Ponadto tok rozważań tego autora prowadzi do jednoznacznej konstatacji, że równość wobec prawa nie oznacza jeszcze równości w życiu zawodowym, publicznym, prywatnym oraz w innych sferach, czego dowodzi zresztą bliżej w kolejnych częściach swojej interesującej rozprawy.

Wartościową i szerszą ekonomiczną analizę problematyki kobiet, można odnaleźć również w publikacji Z. Dach pod tytułem *Praca zawodowa kobiet w Polsce w latach 1950-1972 i jej aspekty ekonomiczno-społeczne*[42]. Pozycję ko-

[34] Ibidem, s. 8.

[35] R. Wieruszewski, *Równość kobiet i mężczyzn w Polsce Ludowej*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1975.

[36] Ibidem, s. 35-77.

[37] Ibidem, s. 104-159.

[38] Ibidem, s. 125-127.

[39] Ibidem, s. 140-149.

[40] Ibidem, s. 170-171.

[41] Ibidem, s. 172.

[42] Z. Dach, *Praca zawodowa kobiet w Polsce w latach 1950-1972 i jej aspekty ekonomiczno-społeczne*, Książka i Wiedza, Warszawa 1976.

biet rozpatruje się tu w świetle aktywności zawodowej, stanu, dynamiki oraz struktury zatrudnienia w powiązaniu ze zróżnicowaniem płac według płci. Rozważa ona problem zatrudnienia kobiet z ekonomicznego i społecznego punktu widzenia. Przedstawia korzyści oraz koszty towarzyszące zaangażowaniu zawodowemu kobiet zarówno w ujęciu makroekonomicznym (dla całej gospodarki narodowej), jak i mikroekonomicznym (tzn. dla samych kobiet)[43].

W analizowanym okresie (1950-1972) nastąpił zresztą – w danych realiach polskiej gospodarki – bardzo wysoki wzrost aktywności zawodowej kobiet. Czynniki wpływające na aktywizację zawodową kobiet w Polsce dzieli na obiektywne i subiektywne (ze wskazaniem także na same motywy podejmowania pracy przez kobiety)[44]. Dostrzega, że „ogólnie biorąc, przeciętne płace kobiet są około 30% niższe niż płace mężczyzn"[45].

K. Knychała prowadziła z kolei swoje badania nad zatrudnieniem kobiet w Polsce, w trzech podstawowych działach gospodarki narodowej, w latach 1955-1974[46]. W okresie tym, poza ilościowym wzrostem zatrudnienia kobiet, autorka ta zauważa, że udział zatrudnienia kobiet w sferze produkcji materialnej gospodarki narodowej spada na rzecz sfery usług[47]. Jej zdaniem, aktywizacja zawodowa powinna dotyczyć przede wszystkim tych grup kobiet, dla których praca zawodowa stanowi jedyne źródło utrzymania. W stosunku zaś „do kobiet zamężnych, wielodzietnych, szczególnie zaś bez kwalifikacji, stanowić powinna jedną z alternatyw powiększania dochodu rodziny"[48].

J. Florczak-Bywalec rozważa ponownie podział czynników aktywizacji zawodowej kobiet na dwie grupy: o charakterze obiektywnym i subiektywnym[49]. Zauważa ona, że „społeczeństwo powinno wytwarzać takie warunki pracy i poza pracą, aby umożliwić kobietom jednoczesne pełnienie i zawodowych, i macierzyńskich obowiązków. Brak odpowiednich warunków może stać się nie tylko

[43] Ibidem, s. 236-251.

[44] Wśród czynników o charakterze obiektywnym autorka ta wyróżnia m.in. takie, jak: postępujący proces uprzemysłowienia i rozwoju usług, sytuacja materialna rodziny, wzrost poziomu kwalifikacji zawodowych kobiet, rozwój urządzeń socjalnych dla dzieci. Natomiast do czynników subiektywnych zalicza – za J. Piotrowskim – motywy rodzinne oraz pozarodzinne (osobiste). Szerzej: Z. Dach, Praca, s.70; za: J. Piotrowski, *Praca zawodowa kobiety*, s. 252.

[45] Ibidem, s. 178.

[46] K. Knychała, *Zatrudnienie kobiet w Polsce Ludowej w latach 1955-1974*, PWN, Warszawa-Poznań 1978.

[47] Ibidem, s. 170.

[48] Ibidem, s. 176-177.

[49] J. Florczak-Bywalec, *Czynniki aktywizacji zawodowej kobiet*, w: *Praca zawodowa a życie rodzinne kobiet*, red. S. Dzięcielska-Machnikowska, Acta Universitatis Lodziensis, Seria III, nr 44, Łódź 1979, s. 6-7, 13-14.

hamulcem aktywności zawodowej kobiet [...], ile przede wszystkim hamulcem reprodukcji społeczeństwa"[50].

B. Nowakowska i Z. Zarzycka zajmowały się badaniem związku pomiędzy aktywnością zawodową kobiet i ich wykształceniem w latach 1960, 1970 i 1974[51]. Autorki te wskazują na ścieranie się dwóch czynników aktywizacji zawodowej – potrzeb finansowych i macierzyńsko-wychowawczych[52]. W analizowanych przez nie okresach można było dostrzec bardzo wyraźną tendencję: wraz ze wzrostem poziomu wykształcenia obserwowano wzrost wskaźnika aktywności zawodowej kobiet[53]. Sytuacja rodzinna kobiet wywierała przy tym niejednakowy wpływ na ich aktywność zawodową: im wyższy jest poziom wykształcenia, tym rola tego czynnika jest mniejsza[54].

W 1979 roku A. Kurzynowski ponownie podjął się badania aktywności zawodowej kobiet. Tym razem jednak zajmował się tematem genezy, czynników rozwoju oraz perspektywami aktywizacji zawodowej kobiet zamężnych, w latach 1950-1975, w Polsce[55]. Wyniki badań tego autora wskazywały, że ewentualne „przerywanie pracy" było okresowe, ponieważ w pierwszych trzech latach od daty odejścia z pracy, znaczna część mężatek powracała do niej, inne zaś – po nieco dłuższym okresie[56]. Analizując ogólne wnioski A. Kurzynowskiego, można poniekąd odnieść wrażenie, że bada on raczej sytuacje kobiet samotnie wychowujących dzieci, „zapominając" o roli ojca w zakresie spełniania obowiązków rodzinnych i wychowawczych.

D. Graniewska zajmuje się z kolei problematyką awansu zawodowego kobiet w powiązaniu z fazami życia rodzinnego[57]. Na podstawie przeprowadzonych analiz stwierdza, że „kobiety nie osiągnęły jeszcze pełnej równości szans w dziedzinie awansu zawodowego, a ich kwalifikacje i umiejętności zawodowe nie są racjonalnie wykorzystywane"[58]. Według niej, wpływ na tę sytuację ma nierówny podział obowiązków rodzinnych i domowych między kobietami i męż-

[50] Ibidem, s. 20.

[51] Szerzej: B. Nowakowska, Z. Zarzycka, *Aktywność zawodowa kobiet a ich wykształcenie*, w: *Praca zawodowa a życie rodzinne kobiet*, s. 23-42.

[52] Ibidem, s. 31-32.

[53] Ibidem, s. 28-29, 33.

[54] Ibidem, s. 33.

[55] A. Kurzynowski, *Aktywizacja zawodowa kobiet zamężnych w Polsce Ludowej. Geneza – czynniki rozwoju – perspektywy*, Książka i Wiedza, Warszawa 1979.

[56] Ibidem, s. 307.

[57] D. Graniewska, *Awans zawodowy kobiet a fazy życia rodzinnego*, Książka i Wiedza, Warszawa 1985. Ostatnią część pracy stanowi zbiór wybranych przez autorkę wypowiedzi kobiet pracujących, które brały udział w badaniu na temat ich drogi do awansu zawodowego i kierowniczego.

[58] Ibidem, s. 5.

czyznami. Wynika to z jednej strony z uwarunkowań biologicznych, o charakterze obiektywnym, z drugiej jednak strony jest rezultatem postaw społecznych, ukształtowanych przez tradycyjne wzory ról rodzinnych kobiet i mężczyzn[59].

M. Kędelski i A. Szuman, podjęli studia nad pracą zawodową kobiet w okresie macierzyństwa[60].

M. Kędelski wyróżnia kilka istotnych zmian w zakresie polityki zatrudnienia w Polsce powojennej. Do roku 1958 istotą polityki społecznej był warunek pełnego zatrudnienia, natomiast po 1958 roku, podstawową przesłanką tej polityki stał się postulat racjonalizacji zatrudnienia. Osłabienie dynamiki płac realnych po roku 1960 wzmogło tendencję do wzrostu zatrudnienia kobiet. W latach sześćdziesiątych młodzież z tzw. wyżu demograficznego osiągnęła wiek szkolny, co rzutowało z kolei bezpośrednio na koszty utrzymania rodziny. Wraz ze wzrostem potrzeb rodziny rosła atrakcyjność zwiększenia zatrudnienia kobiet zamężnych również w latach siedemdziesiątych. Niebagatelny wpływ na proces aktywizacji zawodowej kobiet miały także motywy pozaekonomiczne, takie choćby jak podnoszący się poziom wykształcenia oraz wzrost aspiracji zawodowych[61].

A. Szuman, prowadząc „rachunek społeczno-ekonomiczny" zatrudnienia kobiet-matek w makro- i mikroujęciu[62], stwierdza, że ich praca zawodowa przynosi korzyści ekonomiczne rodzinnym gospodarstwom domowym i gospodarce narodowej. Wzrostowi korzyści ekonomicznych towarzyszy jednak wzrost kosztów społecznych (zawężenie funkcji opiekuńczej i wychowawczej, zagrożenie dla prokreacji). Dla większości rodzin praca zawodowa matek jest jednak koniecznością. Autorka ta uważa, że ze społecznego punktu widzenia szczególnie niekorzystna dla rodziny jest praca zawodowa matek najmłodszych, tj. matek w wieku 20-29 lat, ale też niewskazana jest aktywność zawodowa kobiet wielodzietnych[63].

I. Reszke dokonała próby systematyzacji teorii, odnoszących się do sytuacji kobiet na rynku pracy oraz konfrontacji „spojrzenia teoretycznego" z danymi empirycznymi z lat wcześniejszych, prezentując jednocześnie dorobek badawczy, wyjaśniający nierówności płci w Polsce przed 1989 rokiem[64].

---

[59] Ibidem, s. 6.

[60] M. Kędelski, A. Szuman, *Studia nad pracą zawodową kobiet w okresie macierzyństwa*, Monografie i Opracowania, Szkoła Główna Planowania i Statystyki, Warszawa 1985.

[61] M. Kędelski, *Demometryczne modelowanie relacji między aktywnością matrymonialną i zawodową kobiet w ujęciu dynamicznym (1961-1980)*, w: M. Kędelski, A. Szuman, op.cit., s. 62.

[62] A. Szuman, *Próba oszacowania efektów pracy zawodowej kobiet-matek w okresie prokreacji*, w: M. Kędelski, A. Szuman, op. cit., s. 239 oraz schemat 1 (wkładka).

[63] Ibidem, s. 240-241.

[64] I. Reszke, *Nierówności płci w teoriach. Teoretyczne wyjaśnienia nierówności płci w sferze zawodowej*, IFiS PAN, Warszawa 1991, s. 130-161.

Autorka ta wskazała więc między innymi pewne szczególne cechy sytuacji zawodowej kobiet w czterdziestoleciu Polski Ludowej. Najważniejszą osobliwością polskiego rynku pracy był brak bezrobocia, który wynikał z realizacji zasady pełnego zatrudnienia przy jednoczesnym występowaniu „przerostów zatrudnienia". Niski poziom zarobków – w celu ograniczenia konsumpcji i zwiększenia akumulacji – szczególnie w latach pięćdziesiątych, pobudził jednak zwiększenie podaży siły roboczej przez aktywizację zawodową zamężnych kobiet[65]. Od 1955 roku pojawiły się różnice pomiędzy kobietami i mężczyznami w szansach zatrudnienia, które przejawiały się w mniejszej liczbie wolnych miejsc pracy dla kobiet niż dla mężczyzn – nawet w okresach wielkiego deficytu siły roboczej[66]. Kobieta była uznawana za kłopotliwego pracownika z wielu powodów, na przykład ze względu na prawną ochronę macierzyństwa i pracy kobiet, a także na absencje spowodowane opieką nad chorymi członkami rodziny[67].

I. Reszke prezentowała także inne jeszcze i wartościowe spostrzeżenia różnych autorów, wcześniej nieprzedstawiane[68] w niniejszym – z konieczności skrótowym tylko – przeglądzie dorobku badawczego na temat sytuacji kobiet.

Z. Jacukowicz wyjaśnia niższe zarobki kobiet niejawną dyskryminacją w płacach, gdyż niższe zarobki niż mężczyźni otrzymują kobiety pracujące na takich samych stanowiskach, w tych samych zawodach i w tych samych branżach co mężczyźni[69]. Wśród pracowników umysłowych kobiety zarabiały od 20 do 40% mniej niż mężczyźni. Różnice były tym większe, im wyższe stanowisko oraz im wyższe były płace w danej branży[70].

H. Domański, zajmując się także problemem nierówności płacowych, przedstawia dwie przyczyny niższych zarobków wśród kobiet niż wśród mężczyzn. Z jednej strony różnice w płacach mogą być wynikiem poziomu kwalifikacji nabywanych w toku kariery zawodowej, który – według niego – jest wyższy wśród mężczyzn, a także tego, że ich produktywność oraz stabilność zatrudnienia jest większa[71]. Z drugiej strony wspomina też o występowaniu dyskryminacji kobiet, która najbardziej widoczna jest w przemyśle ciężkim, a najmniej w usługach[72].

---

[65] Ibidem, s. 132.

[66] Ibidem, s. 133.

[67] Ibidem, s. 134.

[68] Z racji niedostępności przedstawianych w opracowaniu I. Reszke źródeł.

[69] Ibidem, s. 151; za: Z. Jacukowicz, *Proporcje płac w Polsce*, PWE, Warszawa 1974, s. 44-45.

[70] I. Reszke, op.cit., s. 151; za: Z. Jacukowicz, op.cit., s. 230-251.

[71] I. Reszke, op. cit., s. 152; za: H. Domański, *Segmentacja rynku pracy a struktura społeczna*, Ossolineum, Wrocław 1987, s. 140-141.

[72] I. Reszke, op.cit., s. 152; za: H. Domański, op.cit., s. 163.

2. Zagadnienia pracy zawodowej kobiet w badaniach prowadzonych po 1989 roku

W 1989 roku rozpoczęły się zmiany ustrojowe w naszym kraju. Jednak problematyka pracy i płacy kobiet nie przestała być aktualna. Wprowadzanie zasad gospodarki rynkowej oznaczało dla kobiet polskich wiele zmian zarówno pozytywnych, jak i negatywnych.

W 1994 roku ukazał się artykuł I.E. Kotowskiej i M. Podgrodzkiej, zatytułowany *Dyskryminacja kobiet na rynku pracy*, w którym przedstawiona została sytuacja kobiet w aspekcie aktywności zawodowej oraz zatrudnienia i bezrobocia[73]. Autorki zwróciły uwagę na zjawisko dezaktywizacji kobiet poprzez bezrobocie[74]. Słusznie przewidywały wówczas spadek płodności i nieznacznych przesunięć w rozkładzie urodzeń według wieku matki z grupy 20-24 lat do grupy 25--29 lat. Postulowały one m.in. reformę systemu edukacji, traktując ją jako możliwość wyeliminowania źródła segmentacji rynku pracy ze względu na płeć[75].

W roku następnym A. Kurzynowski ponownie podejmuje tematykę aktywności zawodowej kobiet w odniesieniu do ich sytuacji rodzinnej[76]. Zwraca uwagę na to, że bezrobocie – istniejące od 1990 roku – uniemożliwia zawodowe uaktywnianie się kobiet, szczególnie zamężnych[77]. Uważa, że przyszłe miejsce kobiet w strukturach zatrudnienia zależeć będzie od ich wykształcenia i kwalifikacji zawodowych[78].

A. Szuman analizowała kwestię aktywności zawodowej matek w powiązaniu ze spełnieniem funkcji społecznych w cyklu rozwoju rodziny[79]. Autorka stwierdza, że praca zawodowa matek – pomimo że stwarza wiele konfliktów i problemów – stała się nieodłącznym elementem życia współczesnej rodziny. Dostrzega jednak też, że coraz więcej kobiet pracuje z przyczyn osobistych[80].

W licznych publikacjach E. Lisowskiej widać wyraźne przekonanie, że jednym ze skutecznych sposobów wychodzenia z bezrobocia przez kobiety jest

[73] I. E. Kotowska, M. Podgrodzka, *Dyskryminacja kobiet na rynku pracy*, Kobieta i Biznes 1994, nr 2-3, s. 29-35.

[74] Ibidem, s. 32-33.

[75] Ibidem, s. 34.

[76] A. Kurzynowski, *Aktywność zawodowa kobiet a rodzina*, w: *Rodziny w Polsce. Ewolucja. Zróżnicowanie. Okres transformacji*, red. S. Golinowska, B. Balcerzak-Paradowska, Raport IPiSS, z. 7, IPiSS, Warszawa 1995, s. 40-50.

[77] Ibidem, s. 48.

[78] Ibidem, s. 47.

[79] A. Szuman, *Aktywność zawodowa matek a funkcje społeczne rodziny w cyklu jej rozwoju*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 1995.

[80] Ibidem, s. 158.

podjęcie własnej działalności gospodarczej. Autorka ta rozpatruje bariery większego udziału kobiet w rozwoju sektora prywatnego, między innymi kulturowo uwarunkowane stereotypy, brak wiedzy czy niestabilność przepisów[81].

Z. Janowska także porusza w swoich opracowaniach kwestie związane z aktywnością zawodową i bezrobociem wśród kobiet[82]. Wskazuje na dystans pomiędzy kobietami – właścicielkami firm i mężczyznami, spowodowany koniecznością godzenia przez nie obowiązków rodzinnych i zawodowych. Autorka zauważa, że zbyt rzadko spotyka się w praktyce „modele rodziny partnerskiej", co jest barierą hamującą możliwość osiągania sukcesu przez kobiety w biznesie[83].

G. Firlit-Fesnak przedstawiła (1996 rok) raport z badań nad rodziną polską w warunkach zmiany systemowej na tle krajów europejskich[84]. Autorka ta zajmowała się także zagadnieniami pracy zawodowej w życiu kobiet zamężnych. Badała przyczyny, dla których kobiety chcą pracować zawodowo, a także następstwa kariery zawodowej w opinii matek.

W pracy zbiorowej pod redakcją R. Siemieńskiej, a zatytułowanej *Wokół problemów zawodowego równouprawnienia kobiet i mężczyzn* można także odnaleźć wiele artykułów związanych z przedstawioną w tytule problematyką[85].

R. Siemieńska zwraca tu uwagę na wartości i postawy warunkujące obecność kobiet na rynku pracy[86], a I.E. Kotowska porównuje sytuację kobiet i mężczyzn

---

[81] E. Lisowska, *Kobiety przedsiębiorcy – motywacje i bariery*, Polityka Społeczna 1996, nr 8, s. 12-15; por. także: E. Lisowska, *Women's Situation in Economic Life in Poland*, s. 13--29; Women's Participation in SME Sector Development: motivations and barriers, s. 109--116, w: *Polish Women in the Business World*, red. E. Masłyk-Musiał, E. Lisowska, M. Curie--Skłodowska University Press, Lublin 1997; E. Lisowska, *The Spirit of Enterprise Among Women as a Positive Effect of the Economic Transformation*, w: M.A. Knothe, E. Lisowska, *Women one the Labour Market. Negative Changes and Entrepreneurship Oportunities as the Consequences of Transition*, Center for the Advancement of Women, Warsaw 1999, s. 34-69; E. Lisowska, *Przedsiębiorczość wobec bezrobocia kobiet i ich dyskryminacji na rynku pracy*, Kobieta i Biznes 1998, nr 3-4, s. 13-17.

[82] Z. Janowska, *Jak można przeciwdziałać bezrobociu*?, Kobieta i Biznes 1994 nr 2-3, s. 10-14; Z. Janowska, *Aktywność zawodowa i przedsiębiorczość kobiet w Polsce*, Polityka Społeczna 1996, nr 8, s. 7-12; Z. Janowska, *Uczestnictwo kobiet w życiu zawodowym i politycznym. Polska rzeczywistość a wymagania Unii Europejskiej*, Polityka Społeczna 2000, nr 1, s. 15-18; Z. Janowska, *Zarządzanie zasobami ludzkimi*, PWE, Warszawa 2002, s. 209--214.

[83] Z. Janowska, *Aktywność zawodowa*, s. 11.

[84] G. Firlit-Fesnak, *Rodzina polska w warunkach zmiany systemowej na tle krajów europejskich* (raport z badań), Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa 1996, s. 51-60. Por. w szczególności: opinie mężczyzn na temat równouprawnienia kobiet i mężczyzn w pracy zawodowej i w rodzinie, s. 61-73.

[85] Por.: *Wokół problemów zawodowego równouprawnienia kobiet i mężczyzn*, red. R. Siemieńska, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 1997.

na rynku pracy w aspekcie aktywności zawodowej, struktury zatrudnienia, stanu i struktury bezrobocia oraz zróżnicowania i nierównomierności rozkładu płac[87]. Autorka ta zauważa, że w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych obserwuje się powiększanie się nierówności zarówno w sferze zatrudnienia, jak i płac[88].

W 1998 roku I. Reszke przedstawiła również wyniki badań nad stereotypami prywatnych przedsiębiorców w Polsce[89]. Przedmiotem rozważań było tu postrzeganie kobiet – właścicielek firmy oraz ich stereotypy. Większość badanych sądziła, że kobiety prowadzą swoje firmy dobrze, mniejszość zaś – że je prowadzą gorzej niż mężczyźni[90].

W roku następnym I. Reszke zaprezentowała rezultaty sondaży przeprowadzonych w 1995 roku, mających na celu sprawdzenie opinii i stereotypów funkcjonujących wśród Polaków na temat bezrobocia[91]. Okazuje się, że stereotypy bezrobotnych kobiet i mężczyzn różniły się znacznie i wyraźnie. Stereotyp bezrobotnej kobiety był bardziej pozytywny, a bezrobotnego mężczyzny – częściej negatywny[92].

M. Socha i U. Sztanderska, na podstawie analiz statystyczno-ekonomicznych, dokonali bliższej charakterystyki bezrobocia[93]. Autorzy ci zauważają, że stopa bezrobocia była znacznie wyższa wśród kobiet niż wśród mężczyzn. Dostrzegają także stopniowe zmniejszanie się płynności kobiet znajdujących się w stanie bezrobocia[94]. Można też – ich zdaniem – zaobserwować „pewnego rodzaju dualizm w sytuacji kobiet na rynku pracy: kobiety zatrudnione stosunkowo rzadko były narażone na bezrobocie, natomiast te, które z jakichś powodów przerwały prace lub ją straciły, od razu znajdowały się w gorszej sytuacji w porównaniu z mężczyznami"[95]. M. Socha i U. Sztanderska wskazują na dużą częstotliwość odpływów kobiet poza siłę roboczą oraz na dyskryminację ze strony pracodawców, obawiających się utraty nakładów, jakie trzeba ponieść w związku z ich zatrudnieniem i szkoleniem jako na główne przyczyny wysokiej stopy bezrobocia kobiet[96].

---

[86] Ibidem, s. 61-83.

[87] Ibidem, s. 85-105.

[88] Ibidem, s. 103-104.

[89] I. Reszke, *Stereotypy prywatnych przedsiębiorców w Polsce*, IFiS PAN, Warszawa 1998.

[90] Ibidem, s. 76; szerzej: s. 64-76.

[91] I. Reszke, *Wobec bezrobocia: opinie, stereotypy*, „Śląsk" Sp. z o.o. WN, Biblioteka Pracownika Socjalnego, Katowice 1999.

[92] Ibidem, s. 108.

[93] M. Socha, U. Sztanderska, *Strukturalne podstawy bezrobocia w Polsce*, WN PWN, Warszawa 2000.

[94] Ibidem, s. 253.

[95] Ibidem, s. 254.

[96] Ibidem, s. 306.

Z. Jacukowicz zajmowała się bliżej relacjami płac kobiet i mężczyzn w Polsce i w innych krajach[97]. Według tej autorki, niższe wynagrodzenia kobiet wynikają zarówno z ich gorszej sytuacji na rynku pracy, jak i występowaniem dyskryminacji płacowej, która tkwi w tradycji opłacania pracowników i akceptacją przez kobiety takiego stanu rzeczy[98].

W latach 2000 i 2003 ukazały się raporty „Kobiety w Polsce w latach 90" oraz „Kobiety w Polsce 2003", wydane przez Fundację Centrum Praw Kobiet[99]. Autorki raportów dochodzą do wniosku, że polskie ustawodawstwo w niewystarczającym stopniu bierze pod uwagę zasadę równości wobec prawa oraz zasadę równych szans dla kobiet i mężczyzn na rynku pracy[100]. Dowodów można szukać w przejawach dyskryminacji kobiet widocznych między innymi przy zatrudnianiu do pracy, w nierównościach płacowych, a także w poziomie bezrobocia kobiet w porównaniu z mężczyznami[101].

Istotną publikacją była pozycja *Kobiety i mężczyźni na rynku pracy. Rzeczywistość lat 1990-1999* pod redakcją B. Balcerzak-Paradowskiej, w której można znaleźć dość szczegółową i szeroką diagnozę sytuacji kobiet na polskim rynku pracy w kontekście równych szans. B. Balcerzak-Paradowska i B. Kołaczek przedstawiają uwarunkowania aktywności zawodowej kobiet w sferze społeczno-ekonomicznej, społeczno-kulturowej oraz w polityce społecznej[102]. D. Głogosz, analizując potencjał demograficzny i kwalifikacyjny pracujących kobiet, wskazuje na wzrost poziomu wykształcenia wśród pracujących kobiet[103]. B. Kołaczek stwierdza, że relacje wynagrodzeń za pracę kobiet do mężczyzn uwarunkowane są w znacznej mierze procesem feminizacji zatrudnienia pewnych sekcji gospodarki narodowej i grup zawodów[104]. Przeciętnie wyższy poziom wykształcenia kobiet niż mężczyzn nie znajduje odzwierciedlenia w wynagrodzeniu[105].

---

[97] Z. Jacukowicz, *Zróżnicowanie płac w Polsce, w krajach Unii Europejskiej i w USA*, IPiSS, Warszawa 2000, s. 80-104.

[98] Ibidem, s. 104.

[99] *Kobiety w Polsce w latach 90*, red. B. Gadomska, M. Korzeniewska, U. Nowakowska, Fundacja Centrum Praw Kobiet, Warszawa 2000; *Kobiety w Polsce 2003*, red. U. Nowakowska, Fundacja Centrum Praw Kobiet, Warszawa 2003.

[100] *Kobiety w Polsce w latach 90*, s. 80.

[101] Ibidem, s. 45-84.

[102] B. Balcerzak-Paradowska, B. Kołaczek, *Uwarunkowania aktywności zawodowej kobiet w Polsce w latach 1990-1999. Wybrane zagadnienia*, w: *Kobiety i mężczyźni*, s. 21-29.

[103] D. Głogosz, *Potencjał demograficzny i kwalifikacyjny pracujących*, w: *Kobiety i mężczyźni*, s. 30-42.

[104] B. Kołaczek, *Zatrudnienie kobiet i mężczyzn w Polsce w latach 1990-1999. Tendencje zmian*, w: *Kobiety i mężczyźni*, s. 43-72; por. także: B. Kołaczek, *Kobiety na rynku pracy w krajach Europy Środkowo-Wschodniej*, Polityka Społeczna 2001 nr 2, s. 10-14.

[105] B. Kołaczek, *Zatrudnienie*, s. 72.

I. Hebda-Czaplicka zauważa, na podstawie analizy kwestii bezrobocia wśród kobiet, że wyniki badań potwierdzają istnienie problemu dyskryminacji kobiet na rynku pracy[106], co wyraża się między innymi w większych trudnościach ze znalezieniem pracy czy wyższym stopniem ryzyka narażenia na długotrwałe bezrobocie[107].

Pracowniczki Instytutu Pracy i Spraw Socjalnych wydały w 2003 roku publikację na temat szans i barier pracy kobiet w sektorze prywatnym, w którym poddają starannej i dokładnej analizie zmieniającą sytuację kobiet pod wpływem zmian własnościowych w polskiej gospodarce w aspekcie aktywności zawodowej, funkcjonowania rynku pracy oraz problematyki równościowej[108].

W 2003 roku ukazała się publikacja książkowa pt. *Szklany sufit. Bariery i ograniczenia karier kobiet. Monografia zjawiska* pod redakcją A. Titkow[109]. Autorki przedstawiają interesujące wyniki badań, dotyczące zjawiska podanego w tytule pracy. Rezultaty pogłębionych wywiadów łamią niektóre stereotypowe przekonania, na przykład na temat tego, że kobiety nie są zainteresowane awansem zawodowym. Z odpowiedzi respondentów wynika, że 50,7% kobiet i 56,9% mężczyzn chętnie przyjęłoby kierownicze stanowisko, gdyby im je zaproponowano[110].

Zakończenie

Dokonany tu przegląd literatury przedmiotu nie ma charakteru wyczerpującego. Niemniej starano się jednak zaprezentować najistotniejsze – zdaniem autorów artykułu – opracowania i publikacje, podnoszące i analizujące kwestie pozycji kobiet na polskim rynku pracy w powojennym okresie.

W prezentowanym opracowaniu zwrócono uwagę głównie na badania i poglądy odnoszące się do sytuacji kobiet w gospodarce jako całości i w niektórych jej sektorach. Niewątpliwie jednak bardzo istotną kwestią jest również sytuacja pracy i płacy kobiet w określonych społecznościach zakładowych. Jednakże takie „mikro podejście" – choć wskazujące bardziej wyraźnie i niejako „pod lupą" – na konkretne sytuacje w zakresie pracy i płacy kobiet nie cieszyło się

[106] I. Hebda-Czaplicka, *Potencjał demograficzny i społeczno-zawodowy bezrobotnych kobiet i mężczyzn*, w: *Kobiety i mężczyźni*, s. 73-86.

[107] Ibidem, s. 86.

[108] *Praca kobiet w sektorze prywatnym. Szanse i bariery*, red. B. Balcerzak-Paradowska, IPiSS, Warszawa 2003.

[109] *Szklany sufit. Bariery i ograniczenia barier kobiet. Monografia zjawiska*, red. A. Titkow, ISP, Warszawa 2003.

[110] B. Budrowska, D. Duch-Krzystoszek, A. Titkow, *Czy kobiety chcą rozbić szklany sufit?* w: *Szklany sufit*, s. 283.

dotychczas zbyt wielkim zainteresowaniem badaczy. Jednakże warto wskazać na poglądy – również w powyższym zakresie – takich autorów, jak: Z. Dach[111], H. Januszek[112] i A. Sajkiewicz[113].

Problematyka dyskryminacji kobiet na rynku pracy po wstąpieniu Polski do struktur Unii Europejskiej nabrała nowego znaczenia. Dążenie do osiągania równości pomiędzy kobietami i mężczyznami na rynku pracy jest jednym z filarów, na którym zbudowano prawo unijne. Dzięki temu, używanie słowa „dyskryminacja" nie jest już zakazane i niepożądane, przestaje też stanowić swego rodzaju naukowo-badawczy nietakt.

W literaturze pojawia się coraz więcej zdecydowanych poglądów i głosów na temat gorszej sytuacji kobiet na rynku pracy. Zmiana taka zwiastuje nadzieję na coraz bardziej realną możliwość poprawy ich sytuacji. Istotna jest bowiem samoświadomość kobiet, dotycząca ich obecnej sytuacji zawodowej, która jest podstawą eliminowania zjawiska dyskryminacji kobiet na polskim i unijnym rynku pracy.

Bibliografia

Dach Z., *Bezrobocie w okresie przemian systemowych gospodarki polskiej*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław, Warszawa, Kraków 1993.

Dach Z., *Praca zawodowa kobiet w Polsce w latach 1950-1972 i jej aspekty ekonomiczno-społeczne*, Książka i Wiedza, Warszawa 1976.

Dzięcielska-Machnikowska S., Kulpińska J., *Awans kobiety*, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1966.

Firlit-Fesnak G., *Rodzina polska w warunkach zmiany systemowej na tle krajów europejskich* (raport z badań), Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa 1996.

Graniewska D., *Awans zawodowy kobiet a fazy życia rodzinnego*, Książka i Wiedza, Warszawa 1985.

Jacukowicz Z., *Zróżnicowanie płac w Polsce, w krajach Unii Europejskiej i w USA*, IPiSS, Warszawa 2000.

Janowska Z., *Aktywność zawodowa i przedsiębiorczość kobiet w Polsce*, Polityka Społeczna 1996, nr 8.

[111] Z. Dach, *Bezrobocie w okresie przemian systemowych gospodarki polskiej*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław, Warszawa, Kraków 1993.

[112] H. Januszek, *Społeczności zakładowe. Zjawiska i procesy skupiające i rozbijające załogę zakładu pracy*, Zeszyty naukowe – Seria II, z. 124, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 1992, s. 12-16.

[113] *Zarządzanie potencjałem pracy*, red. A. Sajkiewicz, Monografie i Opracowania 412, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 1995, s. 12-22.

Janowska Z., *Jak można przeciwdziałać bezrobociu* Kobieta i biznes 1994, nr 2-3.

Janowska Z., *Uczestnictwo kobiet w życiu zawodowym i politycznym. Polska rzeczywistość a wymagania Unii Europejskiej*, Polityka Społeczna 2000, nr 1.

Janowska Z., *Zarządzanie zasobami ludzkimi*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2002.

Januszek H., *Społeczności zakładowe. Zjawiska i procesy skupiające i rozbijające załogę zakładu pracy*, Zeszyty Naukowe Seria II, nr 124, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 1992.

Kędelski M., Szuman A., *Studia nad pracą zawodową kobiet w okresie macierzyństwa*, Monografie i Opracowania, SGPiS, Warszawa 1985.

Knothe M. A., Lisowska E., *Women one the Labour Market. Negative Changes and Entrepreneurship Oportunities as the Consequences of Transition*, Center for the Advancement of Women, Warsaw 1999.

Knychała K., *Zatrudnienie kobiet w Polsce Ludowej w latach 1955-1974*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa-Poznań 1978.

Kobieta współczesna. Z badań socjologów, lekarzy, ekonomistów, pedagogów i psychologów, red. M. Sokołowska, Książka i Wiedza, Warszawa 1966.

Kobiety i mężczyźni na rynku pracy. Rzeczywistość lat 1990-1999, red. B. Balcerzak-Paradowska, IPiSS, Warszawa 2001.

Kobiety w Polsce 2003, red. U. Nowakowska, Fundacja Centrum Praw Kobiet, Warszawa 2003.

Kobiety w Polsce w latach 90, red. B. Gadomska, M. Korzeniewska, U. Nowakowska, Fundacja Centrum Praw Kobiet, Warszawa 2000.

Kołaczek B., *Kobiety na rynku pracy w krajach Europy Środkowo-Wschodniej*, Polityka Społeczna 2001, nr 2.

Kotowska I. E., M. Podgrodzka, *Dyskryminacja kobiet na rynku pracy*, Kobieta i Biznes 1994, nr 2-3.

Kurzynowski A., *Aktywizacja zawodowa kobiet zamężnych w Polsce Ludowej. Geneza – czynniki rozwoju – perspektywy*, Książka i Wiedza, Warszawa 1979.

Kurzynowski A., *Ciągłość pracy i macierzyństwo*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1967.

Lisowska E., *Kobiety przedsiębiorcy – motywacje i bariery*, Polityka Społeczna 1996, nr 8.

Lisowska E., *Przedsiębiorczość wobec bezrobocia kobiet i ich dyskryminacji na rynku pracy*, Kobieta i Biznes 1998, nr 3-4.

Polish Women in the Business World, red. E. Masłyk-Musiał, E. Lisowska, M. Curie-Skłodowska, University Press, Lublin 1997.

Praca kobiet w sektorze prywatnym. Szanse i bariery, red. B. Balcerzak-Paradowska, IPiSS, Warszawa 2003.

Praca zawodowa a życie rodzinne kobiet, red. S. Dzięcielska-Machnikowska, Acta Universitatis Lodziensis, Seria III, nr 44, Łódź 1979.

Preiss-Zajdowa A., *Zawód a praca kobiet*, Wydawnictwo Związkowe CRZZ, Warszawa 1967.

Przedpelski M., *Struktura zatrudnienia kobiet w Polsce Ludowej*, PWN, Warszawa 1975.

Reszke I., *Nierówności płci w teoriach. Teoretyczne wyjaśnienia nierówności płci w sferze zawodowej*, IFiS PAN, Warszawa 1991.
Reszke I., *Stereotypy prywatnych przedsiębiorców w Polsce*, IFiS PAN, Warszawa 1998.
Reszke I., *Wobec bezrobocia: opinie, stereotypy*, „Śląsk" Sp. z o.o. WN, Biblioteka Pracownika Socjalnego, Katowice 1999.
Rodziny w Polsce. Ewolucja. Zróżnicowanie. Okres transformacji, red. S. Golinowska, B. Balcerzak-Paradowska, Raport IPiSS, nr 7, IPiSS, Warszawa 1995.
Zarządzanie potencjałem pracy, red. A. Sajkiewicz, Monografie i Opracowania 412, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 1995.
Socha M., Sztanderska U., *Strukturalne podstawy bezrobocia w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
Strzemińska H., *Praca zawodowa kobiet a ich budżet czasu*, PWE, Warszawa 1970.
Szklany sufit. Bariery i ograniczenia barier kobiet. Monografia zjawiska, red. A. Titkow, ISP, Warszawa 2003.
Szuman A., *Aktywność zawodowa matek a funkcje społeczne rodziny w cyklu jej rozwoju*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 1995.
Wieruszewski R., *Równość kobiet i mężczyzn w Polsce Ludowej*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1975.
Wokół problemów zawodowego równouprawnienia kobiet i mężczyzn, red. R. Siemieńska, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 1997.

WOMEN' LABOUR AND EARNINGS IN POLISH POST-WAR LITERATURE – DEVELOPMENT OF RESEARCH AND OPINIONS

Summary

Wide understood questions of women' labour and earnings are the main subject of the paper. These problems, touched in such various aspects as: an economic activity, a characteristic of a level and a structure of employment and unemployment among women, a level and a structure of female earnings, were presented in the light of former research works and opinions of many authors, that were contained in the Polish post-war literature.

The post-war period of time was divided into two sub-periods. The system of centrally planned economy was functioning during the first sub-period (1945-1989) and the market economy was (re)built during the second one (from 1989). The social-economic transition in Poland which took place after 1989 fundamentally influenced the situation on the labour market. Resignation of the full employment postulate and an excessive labour supply in comparison to a labour demand placed some groups of employees and awaiting a job, among which women were in majority in a worse position.